

Галецька Я.С.,
аспірантка кафедри всесвітньої історії
Кам'янець-Подільського національного
університету ім. І. Огієнка

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ В ПРАЦЯХ ПОЛЬСЬКИХ ВЧЕНИХ І КРАЄЗНАВЦІВ І ПОЛ. ХІХ СТ.

Зроблено огляд досліджень Подільського краю у I пол. ХІХ ст. польськими вченими і краєзнавцями. Аналізуються найголовніші праці та концептуальні засади авторів, про окремих з них подаються біографічні відомості. Розглянуто внесок польських вчених у закладення підвалин сучасного краєзнавства. Ці дослідження подільського регіону ними проводилися в рамках романтичної історіографії, яка була панівною у європейській історичній науці I пол. ХІХ ст., та на обмеженій джерельній базі. Польські історики українознавці своїми працями значно збагатили археографічну базу, раритетним фактичним матеріалом поповнили регіональну історію, зокрема й Поділля. Польські науковці започаткували розгляд історії Поділля як невід'ємної частини Польської держави, що суперечить національним інтересам українського народу та української історичної науки.

Ключові слова: Поділля, польські вчені, польські краєзнавці, дослідження.

Історико-краєзнавчі традиції вивчення подільського регіону нараховують вже більше двох століть. Започаткувалися вони на зламі ХVІІІ–ХІХ ст. Це був складний час в історії Поділля, коли відбулися значні зміни в суспільному, економічному, культурному житті регіону. Деякі аспекти в тій чи іншій мірі знайшли своє відображення в працях таких сучасних вітчизняних авторів: Л. Баженов [3; 4; 5; 9], С. Баженова [9], І. Ярмошик [6; 17], О. Кошель [11], Т. Холковська [13; 14], І. Лісевич [15] та ін. Важливим джерелом для написання даної розвідки склали матеріали Державного архіву Хмельницької області і безпосередньо самі праці польських вчених і краєзнавців. Але цілісного дослідження з цієї проблеми на сьогодні ще немає через ідеологічну заангажованість радянської історіографії. В цьому і полягає актуальність дослідження.

Освоєння творчої спадщини польської історіографії, безперечно, сприятиме поступу української історичної науки.

Мета роботи полягає у тому, щоб на основі аналізу архівних і друкованих джерел, опублікованої творчої спадщини польських науковців та краєзнавців комплексно розглянути, систематизувати та узагальнити внесок польської історіографії I половини XIX ст. у дослідження історії Поділля, з'ясувати маловідомі сторінки життя та наукової діяльності польських авторів.

Першим, хто на початку XIX ст. спробував зробити фронтальне дослідження Подільських земель шляхом складання описів його міст і сіл, був педагог, католицький священник і вчений *Вавжинець Лаврентій Марчинський (Marczyński)* (1779–1845).

У фондах Державного архіву Хмельницької області вдалося виявити формулярний (послужний) список духовенства Подільської римо-католицької дієцезії початку 40-х років XIX ст., в якому наведені детальні віхи життя В. Марчинського [1]. Ці відомості дають змогу уточнити біографічні відомості та виправити існуючі помилки в літературі, що описує діяльність вченого. Зокрема, у формулярному списку його ім'я і прізвище записано в такому порядку – Лаврентій Вавжинець Марчинський. Далі довідуємось, що він уродженець м. Каліша, з незаможної шляхетської родини, закінчив учительську семінарію у м. Селехові, у 1804 р. богословський факультет Віленського університету. В 1806–1814 рр. В. Марчинський, оселившись у Кам'янці, працював приватним учителем та викладав у місцевій римо-католицькій духовній семінарії. Як тоді було модно, він у 1809–1811 рр. здійснив подорож по країнах Західної Європи, відвідав Відень, Берлін, Рим, Париж, студював в університетах Галле і Франкфурта, працював над літературою і джерелами у відомих бібліотеках [11, с. 549]. 1816 р. в Кам'янці-Подільському був висвячений у ксьондзи і до 1819 р. виконував обов'язки кафедрального священника. З 1819 по 1830 рр. працював духовником кам'янецьких училищ,

опікувався відкриттям при католицьких монастирях початкових шкіл для дівчаток [2]. Водночас у 1826 р. обіймав католицьку парафію с. Чернокозинцях, що поблизу Кам'янця. 1827 р. захистив докторську дисертацію з богослов'я у Віленському університеті. З 1829 р. В. Марчинський – генеральний візитатор кам'янецьких Тринітарського і Капуцинського католицьких монастирів, депутат головного суду Подільської губернії. Закінчив свій життєвий шлях у Кам'янці-Подільському 6 листопада 1845 р. прилатом капітули.

Головним творчим досягненням В. Марчинського, яке визначило його як вченого і провідного краєзнавця, стала фундаментальна тритомна праця, видана польською мовою і власним коштом у Вільно (м. Вільнюс) в 1820–1823 рр., під назвою «Статистичний, топографічний і історичний опис Подільської губернії» [7]. В цьому виданні була зроблена спроба вперше систематизувати географію, топографію, історію, духовне життя, соціально-економічні показники подільського краю, його населених місць [13, с. 50]. У першому томі автор подав короткий узагальнюючий нарис про природу (територія, ландшафти, ріки, ліси, рослинний і тваринний світ тощо), населення, статистику та історію Подільської губернії; у другому і третьому томах – виклав по повітах історико-статистичні і географічні довідки про всі міста, містечка й головні села [14, с. 97]. Праця В. Марчинського слугувала довідником для офіційної влади про міста і Подільську губернію загалом, стан її економіки, про діяльність різних підприємств та установ [3, с. 14].

Однак ні з ідеологічних міркувань (автор вважав цю землю польською), ні за фактичним викладом матеріалу (вузьке коло використаних джерел, чимало огріхів, прогалин і помилок у змісті, в хронології) видання не витримало критики в його сучасників. Так, В. Марчинський не зміг подати дати заснування Кам'янця-Подільського, Меджибожа, Бара, Летичева й інших населених місць Поділля. Навіть польський літературний осередок у складі поетів-романтиків і письменників Мауриція

Гославського, Адольфа Янушкевича, Станіслава Сташинського, Францішка Ковальського, Ігнація Садовського, Каєтана Чайковського, Короля Сабінського та інших, що діяв у Кам'янці-Подільському з 1823-го по 1830-й рр., піддав гострій критиці працю Марчинського за недосконалість викладу матеріалу.

Не зважаючи на критичне ставлення тогочасної інтелігенції до творчості В. Марчинського, все ж його праці про Поділля подарували шлях для науковців і краєзнавців на далеку перспективу, започаткували місцеву історичну регіоналістику. Визначенням заслуг вченого ще при житті стало обрання його дійсним членом Варшавського і Люблінського, членом-кориспондентом Краківського наукових товариств [4, с. 30].

Для історичних досліджень у I пол. XIX ст. прилучилися видатні політичні діячі Речі Посполитої. Серед них чільне місце займає постать Юліана-Урсина Немцевича (1758–1841) – історика, письменника, видавця історичних джерел, бойового соратника Тадеуша Костюшка [15].

Ю.-У. Немцевич народився в Скоках на Берестейщині [12, с. 441], походив із шляхетської родини Урсинів, виховувався у Варшавській рицарській школі, де у свій час навчався і Т. Костюшко. Від 1777 р. був ад'ютантом у князя Адама Казимира Чарторийського, подорожував із ним по Європі, брав участь у розробці Конституції 3 травня. Він був і серед творців та редакторів польського періодичного видання «Gazeta Narodowa i Obsa», ад'ютантом і секретарем Тадеуша Костюшко, брав участь у повстанні під його проводом [16]. У битві під Мацейовицями його поранили. Після того він потрапив у полон та був ув'язнений у Петропавлівській фортеці. З приходом до влади нового царя Павла I його звільнили. Разом із Т. Костюшком виїхав до США, де перебував до 1807 р. Повернувшись на Батьківщину, Ю.-У. Немцевич обіймав високі посади у Князівстві Варшавському і Царстві Польському. Паралельно із політичною та урядовою діяльністю він займався дослідницькою роботою, вивчав джерела польської історії. Результатом цього стали його наукові праці та публікації

історичних джерел. Після 1822 р. він був усунутий від політичної діяльності, осів у своєму маєтку під Варшавою [15].

У 1780 р. вперше здійснив подорож до Волині, Поділля і Київщини: «В тій подорожі я відвідав найкрасивіші, найплідючіші провінції моєї рідної землі... З настільки милим подивом, після піщаного Мазовша і Литви, побачив буйні ниви, зелені діброви, чисті струмені Гориня, Стрия, Случа, скелясті береги Дністра й неосяжні оком українські степи». Увагу поета привертають нові ландшафти: «Ті широчезні, нескінченні лани, ті нечасті оселі і рідкісна людність, та тиша, яку порушують тільки нічим не лякані орли, що кружляють в небесній блакиті». Розглядував українські землі з пропольських позицій [8, с. 42-43]. Проте у своїх працях Ю.-У. Немцевич розглядував українські землі з пропольських позицій, вважаючи їх невід'ємною часткою Речі Посполитої, її провінціями.

Для вивчення регіональних особливостей української історії важливе значення мають праці історика першої половини ХІХ ст. Міхала Балінського (14.08.1974, с. Тересполь біля Полоцька – 22.12.1863, Вільнюс). М. Балінський – польський історик, археограф, публіцист, громадський діяч. Він народився у родинному маєтку Тересполь поблизу Полоцька. Освіту здобував у гімназії та університеті у Вільно, у 1815 р. отримав ступінь магістра філософії математично-природничого відділу. Він був членом Віленської Судової Едукаційної комісії. Працював у періодичних виданнях «Dziennik Wileński», із 1816 р. керував виданням «Tygodnik Wilenskiego», заснованого відомим польським істориком Й. Лелевелем [6, с. 99].

Ообливе значення для сучасних українських читачів та дослідників має велика трьохтомна у чотирьох книгах праця «Starozytna Polska pod wzgledem historycznym, jeograficznym I statystycznym opisana», написана у співавторстві з Тимотеушем Ліпінським, опублікована упродовж 1843–1849 рр., в якій згадувалися подільські території та характеризувалися їх географічні особливості

Метою написання праці М. Балінським та Т. Ліпінським було

бажання авторів задовольнити потребу читачів у історичних відомостях про регіони, у яких вони проживали. Учені були свідомі такої нагальної потреби тогочасного польського суспільства. Опрацювавши нові джерела, користуючись багатьма новими монографічними дослідженнями, архівними матеріалами, автори намагалися дати новий історично-статистичний образ давньої Польщі [6, с. 102].

Автором переважної більшості статей про населені пункти українських земель (у тому числі Поділля) був *Тимотеуш Ліпінський* (24.01.1797 р., с. Дерещина, біля м. Гродно – 1856, Варшава). Сам Т. Ліпінський часто здійснював подорожі по Волині, Київщині, Поділля, під час яких збирав етнографічний матеріал, історичні відомості. Історик народився в шляхетській родині, освіту здобув у Варшавському університеті. Брав участь у повстанні 1830–1831 рр., вів щоденник, який був видрукуваний у 1883 р. під назвою «*Zapiski z lat 1825-1831*» і вважається цінним історичним джерелом [5, с. 48-49].

Історичному опису населених пунктів передують короткий нарис про минуле відповідного воєводства – Подільського, Волинського, Київського. На нашу думку, матеріали про населені пункти Подільських земель так само, як і інших, не є завершеними історико-статистичними нарисами про минуле відповідних населених пунктів. Скоріше це зібрання фрагментів із історичних джерел, які відображають певні моменти із їх минулого, без висновків та узагальнень. Вони можуть послужитись, поруч з іншими джерелами, для підготовки більш ґрунтовних дослідницьких творів про місцевості Поділля та регіонів України. У цьому і вбачається на сьогодні найбільше значення праці «*Starozytna Polska pod wzgledem historycznym, jeograficznym I statystycznym opisana*» польських дослідників М. Балінського і Т. Ліпінського.

З поміж польських дослідників Поділля та інших регіонів України, які розпочали свою науково-дослідницьку діяльність у середині ХІХ ст., помітне місце належить графу Олександрю Нарцизу Кароліу Пшездзєцькому (1814–1871 рр.)

О. Пшездзецький народився у селі Чорний Острів Проскурівського повіту Подільської губернії (нині село поблизу м. Хмельницького) в сім'ї графа Костянтина Пшездзецького гербу Перхала (Perzchala), яка належала до знаменитих магнатських родів Польщі й володіла значними земельними маєтками в Україні іще у XV ст. [17]. Початкову освіту О. Пшездзецький здобув у Кременецькому ліцеї із 1828 р. Тут він познайомився із талановитими представниками творчої інтелігенції – поетами, художниками, вченими, що позначилось на формуванні його світогляду, життєвих планів. Навчання у Кременці було перерване подіями Листопадового повстання 1831–1832 рр. О. Пшездзецький продовжив здобувати вищу освіту упродовж 1832–1834 рр. у Берлінському університеті, де студював історію, філологію, право. Тут він слухав лекції знаменитого німецького історика та правника Карла Савіньї, засновника історико-юридичної школи в німецькій історіографії [6, с. 105].

У 1839 р. О. Пшездзецького перевели на службу до канцелярії Київського генерал-губернатора Д. Бібікова. За дорученням останнього він почав збирати статистичні відомості у Подільській та Волинській губерніях, для цього молодий учений об'їхав багато сіл та містечок регіону. Під час таких мандрівок О. Пшездзецький оглянув публічні та козельні архіви, приватні бібліотеки, зібрання історичних актів. У результаті таких обстежень ним виявлено чимало важливих і раніше не опублікованих документів [6, с. 105-106].

Результатом цих поїздок Поділлям та Волиню стала друга історична праця Олександра Пшездзецького «Podole, Wolyn, Ukraina. Obraz miejsc i czasow», яка вперше вийшла друком у двох томах у Вільно у 1841 р. Цей твір отримав високу оцінку сучасників, які відмічали, що незважаючи на те, що він не має витонченої літературної обробки і часто страждає мовними огріхами, все ж становить глибокий історичний інтерес [9].

Розпочинає Пшездзецький перший том своєї праці розповіддю про Корець, потім про Шпанів, Невирків, Кривин і Вишнівцець.

Далі окремий розділ книги складає «Дорога на Поділля», після якої він подає розповіді про подільські містечка Чорний Острів (як він зазначає: «уривки з листів аноніма до автора») та Смотрич. Значну частину першого тому займає оповідь про Кам'янець-Подільський. В «Додатку» автор подає ряд цікавих документів, що мають відношення до описуваних ним містечок.

Другий том своєї праці Пшездецький відкриває розповіддю про містечко Маків, яке називає «гостиною подільською». В розділі «Околиці Кам'янця» у оповіді він торкається таких містечок, як: Чернокозинці, Жванець, Устя, Фридровці, Пановець, Тинна, Ярмолинці, Сатанів, Шаргород, Брацлав і Вінниця. Наступні розділи книги – це «Ушицькі Яри» і «Подорож понад Дністром». В розділі «Побережжя» Пшездецький описує містечка поміж Бугом і Дністром: Тульчин, Ладижин, Соколівка, Кисляк, Вільшанка. Другий том, як і перший, містив в додатку цікаві історичні документи. Підготовлений до видання рукопис третього тому із нез'ясованих причин так і не вийшов у світ [5, с. 324-325].

У 50-ті роки і надалі О. Пшездецький продовжує бути в центрі громадсько-політичного, наукового і культурного життя Варшави. Свій новий будинок на вулиці Мазовецькій він перетворив на одну з великих у місті приватних бібліотек та зібрань стародруків і історичних документів з історії Польщі та України [10, с. 119].

Крім того, О. Пшездецький був діяльним співробітником Геральдичної комісії Королівства Польського. Це не завадило йому звернутись з відповідними клопотаннями до російського уряду і до імператора особисто про збереження його в складі дворян Подільської губернії. Урядова комісія кілька років вивчала дворянський родовід Пшездецьких і, зрештою, визнала як графський титул Олександра Пшездецького, так і право мати подвійне дворянське право в Польщі і на Поділлі [6, с. 107].

Помер Олександр Пшездецький 26 грудня 1871 р. в Кракові. Похований в родинній каплиці Домініканського костелу.

Таким чином, характерною рисою I пол. XIX ст. було те, що

історико-краєзнавчими дослідженнями займалися переважно польські (В. Марчинський, Ю.-У. Немцевич, М. Балінський, Т. Ліпінський та інші) автори. Ці дослідження подільського регіону ними проводилися в рамках романтичної історіографії, яка була панівною у європейській історичній науці I пол. XIX ст., та на обмеженій джерельній базі. Публікації актового історичного матеріалу на основі обстежень державних та приватних архівосховищ у той час лише започатковувалися (у цьому плані слід ще раз відмітити заслуги Ю.-У. Немцевича). Польські науковці започаткували розгляд історії Поділля як невід'ємної частини Польської держави.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). Ф. 685. Оп. 2. Спр. 6. Арк. 5-6.
2. ДАХО. Ф. 717. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 88.
3. Баженов Л. В. *Alma mater* подільського краєзнавства (Місто Кам'янець-Подільський – центр історичної регіоналістики XIX – початку XXI століть): наукове видання. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. 416 с.
4. Баженов Л. В. *Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Бібліографія.* Хмельницький: Доля, 1995. 256 с.
5. Баженов Л. В. *Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали.* Кам'янець-Подільський, 1993. 480 с.
6. Ярмошик І. І. *Польська історіографія 1800–1939 рр. суспільно-політичного і культурно-духовного розвитку Волині.* Житомир: Володимир, 2010. 512 с.
7. Marczynsky W. *Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej: w 3 t. Wilno, 1820. T.1. 350s, 1821. T.2. 302s.; 1823. T.3. 316s.*
8. Niemczewicz J. U. *Pamiętniki czasów moich.* Warszawa, 1957. T. 1. 360 s.
9. Баженов Л. В., Баженова С. Е. *Олександр Пшездецький – історик і археограф України та Польщі XIX ст. Питання історії України: збірник наукових праць.* Т. 5. Чернівці, 2002. С. 36–41.
10. Климчук А.-А. *Олександр Пшездецький – видатний дослідник Волині і Поділля. Місто Хмельницький в контексті історії України.* Хмельницький, 2011. С. 115–119.
11. Кошель О. М. *Вавжинець Марчинський – один з перших дослідників історії Поділля в XIX столітті. Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки.* С. 548–551.

12. Портнов А. Час відкритих можливостей: польські мемуаристи першої третини ХІХ ст. про населення включених до Російської імперії областей колишньої Речі Посполитої. *Confraternitas*. Львів, 2006–2007. С.438–446.

13. Холковська Т. Ю. Географічні дослідження Поділля у працях польських вчених ХІХ сторіччя. Історія української географії та картографії. Частина І: Збірник матеріалів Третьої Міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-літньому ювілею академіка Степана Рудницького. Тернопіль, 2007. С. 50–52.

14. Холковська Т. Ю. Польський дослідник Поділля Вавжинець Марчинський та його «Статистично-топографічний і історичний опис Подільської губернії». Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. 183 Серія: Географія. 2011. Вип. 22. Вінниця, 2011. С. 96–99.

15. Лісевич І. Т. Немцевич Юліан-Урсин // Енциклопедія історії України: електрон. версія: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2010. 728 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Niemtsevych_Y (дата звернення: 17.11.2017).

16. Юліан-Урсин Немцевич // Вікіпедія: електрон. версія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Юліан_Урсин_Немцевич (дата звернення: 17. 11.2017)

17. Ярмошик І. Історія Волині в дослідженнях польського історика Олександра Пшездзєцького (1814–1871 рр.) // Часопис української історії: електрон. версія. Київ, 2010. Вип. 17. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Yarmoshyk_Ivan/Istoriia_Volyni_v_doslidzhenniakh_polskoho_istoryka_Oleksandra_Pshezdzetskoho_1814__1871_rr.pdf (дата звернення: 17. 11.2017)

Haletska Y. THE HISTORY OF PODILIA IN THE STUDIES OF POLISH SCHOLARS AND REGIONAL ETHNOGRAPHERS IN THE FIRST HALF OF THE XIXTH CENTURY.

The article gives an overview of the researches on the Podilsky region carried out by the Polish historians and regional ethnographers at the first half of the XIXth century. The main studies and conceptual frameworks of the given scholars are discussed. The biographies of some of the researchers are presented. The contribution of the Polish scholars to the development of modern regional studies is discussed. At that time, the following representatives made a significant contribution to study of the history of Podilia: Vavzhinets Marchinsky, Julian-Ursin Nemtsevich, Michal Balinsky, Timoteush Lipinsky, Alexander Psezdziecki. These studies of the Podillya region were conducted on a limited source base in the framework of romantic historiography, which dominated the European historical science in the first half of the XIXth century. The studies of the mentioned Polish historians greatly enriched the Ukrainian archaeological base by providing rare

factual material on the regional history, in particular Podilia. But at the same time the Polish scholars considered the history of Podilia as an integral part of the Polish state, contrary to the national interests of the Ukrainian people and Ukrainian historical science.

Keywords: *Podilia, the Polish historians, the Polish regional ethnographers, research*

Halecka Y. HISTORIA PODOLA W PRACACH POLSKICH UCZONYCH I KRAJOZNAWCÓW I POL. XIX WIEKU

Zrobiono przegląd badań Podolskiego regionu w pierwszej połowie XIX wieku przez polskich uczonych i krajoznawców. Analizowane są główne prace i konceptualne zasady autorów, a o niektórych z nich podaje się biograficzne wiadomości. Rozpatrzono udział polskich uczonych w zakładanie podstaw współczesnego krajoznawstwa. Badania podolskiego regionu były prowadzone przez nich w ramach romantycznej historiografii, która panowała w europejskiej historycznej nauce w pierwszej połowie XIX wieku, i na ograniczonej źródłanej bazie. Wspomniani wyżej polscy historycy ukrajoznawcy swoimi pracami znacznie wzbogacili archeograficzną bazę, rzadko spotykanym faktycznym materiałem uzupełnili regionalną historię, w szczególności Podole. Polscy naukowcy zaczęli rozpatrzenie historii Podola jako nieodłącznej części Polskiego państwa, że przecząc narodowym interesom ukraińskiego ludu i ukraińskiej historycznej nauki.

Słowa kluczowe: *Podole, Rzeczpospolita, Kamieniec Podolski, naukowiec, etnograf, praca.*

УДК 930.24 (438) “18/19”

Ковшун Л.І.,
аспірантка кафедри історії
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»,
магістр східноєвропейських студій
Варшавського Університету

ПОЗИТИВІЗМ ТА ПЕСИМІЗМ У СИНТЕЗИ МІХАЛА БОБЖИНСЬКОГО «DZIEJE POLSKI W ZARYSIE» (1879)

В історіографічному дискурсі польський історик Міхал Бобжинський, як представник краківської історичної школи, отримав імідж песиміста та консерватора. У своїй статті автор аналізує погляди Міхала